

GINČAI APIE ISTORIJĄ LENKIJUJE

TRABA, Robert. *Przeszłość w terażniejszości: polskie spory o historię na początku XXI wieku.* Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009. – 328 s. – ISBN 978-83-7177-627-4

Ruth Leiserowitz

Vokietijos istorijos institutas Varšuvoje

Lenkijos istorikas Robertas Traba, Olsztyno kultūros draugijos „Borussia“ steigėjas ir tokiu pat vardu pavadinto žurnalo ilgametis redaktorius, šiuo metu vadovaujantis Lenkijos mokslų akademijos Istorinių tyrimų centrui Berlyne, čia pateikia kūrinį, kuris neabejotinai gali būti laikomas jo pagrindinės tyrimų krypties ir jo anksčiau pasirodžiusių veikalų, „Tūkstančio ribų šalis“ ir „Istorija – dialogo erdvė“¹, tęsiniu. 2009 m. išleistoji knyga, kurios visas pavadinimas skamba „Praeitį dabartyje. Ginčai apie istoriją Lenkijoje XXI a. pradžioje“, yra autoriaus 22 apybraižų rinkinys. Visos apybraižos yra susijusios su istorijos atminimu visuomenėje arba su istorijos veika viešojoje erdvėje. Kai kurie šių tekstų jau anksčiau buvo publikuoti periodikoje, pvz., žurnale „Borussia“, tačiau šiame leidinyje jie pateikiami perdaryti. R. Traba rašo: „Aš stengiausi (įvertintina anksčiau pasirodžiusių tekstų išimtis) apibendrinti savo pastarųjų dvejų trejų metų patirtis, sukurdamas kiek įmanoma nuoseklų pasakojimą, kuriame pabandžiau aprašyti savąją vietą Lenkijos debatų apie istoriją kraštovaizdyje.“ Tiesa, būtent šiuo laikotarpiu autorius išvyko į Berlyną vadovauti minėtam centrui, todėl didžiosios dalies jo Berlyne sukurtų straipsnių tonas yra suformuotas tenykštės patirties ir ne tiek jau smarkiai – vidinių Lenkijos debatų.

R. Traba suskirstė knygos tekstus į tris dalis, kurios pavadintos: „Istorija kaip politiškai reikšminga veikla“, „Istorija kaip metodas“ ir „Istorija kaip atsitiktinumo studija“. Pirmąjį skyrių jis pradeda tekstu „Ginčas dėl istorijos“, kuriame jis pasisako dėl diskusijų apie „istorijos politiką“, kurios tarp 2004 ir 2007 m. vyko Lenkijoje. Jis pažymi, kad šiuo laikotarpiu diskusija nepriartėjo prie kritinės savirefleksijos. Viena vertus, buvo kviečiama „patvirtinti nacionalinę istoriją“, kita vertus, tikrovė tebebuvo vaizduojama juoda ir balta spalva. Autorius rašo apie „varšuvocentrinę perspektyvą“ šioje naujojoje istorijos politikoje, įvardydamas šiame kontekste garsųjį ir išimtinai visuomeninio finansavimo išlaikomą istorinį projektą „Karta“ (*Ośrodek KARTA*), kuriam vėl ir vėl kėlė ir tebekelia grėsmę finansiniai sunkumai, ir konstatuoja: „Dėl to, kad „Karta“ yra praradęs aiškumo prabangą, būdingą valstybės finansuojamoms įstaigoms, jis galėjo pasiekti nepriklausomumo ir turėti galimybę sukurti savitą istorijos versiją“. Baigdamas R. Traba skiria dėmesio jau dešimtmečius veikiančiai Vokietijos ir Lenkijos vadovėlių komisijai ir išreiškia viltį, kad remiantis bendru vokiečių ir lenkų mokykliniu vadovėliu bus įmanoma „surengti plačią diskusiją dėl istorijos vietos viešojoje erdvėje“. Lenkijos recenzentai (Jakubas Knyżewskis, Maria Wojtczak) ypač pažymėjo, kad recenzuojamame veikale nėra paliesti patriotizmo ir nacionalinės valstybės krizės klausimai. Tačiau taip teigdami, iš esmės jie apsiriboja jau aptartu tekstu. O tematikos spektras yra daug platesnis.

¹ TRABA, R. *Kraina tysiąca granic: szkice o historii i pamięci.* Olsztyn, 2003; TRABA, R. *Historia – przestrzeń dialogu. Pamięci Jerzego Giedroycia i spadkobiercom spuścizny paryskiej.* Warszawa, 2006.

Pirmajame skyriuje prie geriausių tekstų yra priskirtinas „Atsiminimų polifonija“. Šį tekstą R. Traba pradeda pastaba, kad yra laimingas, „kad paskutinį tuziną savojo aktyvaus gyvenimo metų galėjo paskirti istorinių tyrimų ir pilietinio angažavimosi mišiniui, kuris tam tikru mastu sukūrė naują viešojo gyvenimo kokybę Lenkijoje po 1989 m. Šiuo požiūriu, – tęsia R. Traba – jo svarstymai priklauso „veikiau „taikomosios istorijos“ sferai, kuri nėra įrašyta universitetiniuose mokymo planuose“. Iš savųjų Berlyno kultūrinių išgyvenimų jis aprašo tris „padalytos istorijos“ pavyzdžius (tarp jų Volkerio Schlöndroffo filmo „Streikas. Dancigo didvyrė“ („*Strajk – Die Heldin von Danzig*“) pastatymą) ir parodo, kad čia, po „kitų atminties“ atradimų fazės, esama naujo europietiško atminimo formavimosi tendencijos. Tuoju po to jis aptaria nepamirštamus potyrius kelionės į Lietuvą, atvedusios jį ir prie Panerių žudynių vietos, kurioje iki 1990 m. stovėjo paminklas visiems nužudytiesiems, o šiandien esama jau trijų paminklų – žydiškojo, lenkiškojo ir lietuviškojo. Ta proga jis kelia klausimą, ar dėl to Lietuvoje buvo grįžta prie tradicinės nacionalinės atminties. Autorius siūlo, kad toliau būtų palaikoma „atsiminimų polifonija“, o „tolerancijos „kitų“ atsiminimams turi būti išmokta“.

Vidurinėje knygos dalyje „Istorija kaip metodas“ R. Traba atskirai apsistoja prie taikomosios istorijos; jis rašo, be kita ko, apie vokiečių ir lenkų santykių „atminties vietas“ (*lieux de mémoire*). Kai šis tekstas pasirodė pirmine savo versija 2006 m., iki šiol didžiausias vokiečių ir lenkų projektas humanistikos srityje „Vokiečių ir lenkų atminties vietos“ vis dar lindėjo vaikiškuose bateliuose. Keturi tomai lenkų kalba ir penki vokiečių kalba turi būti išleisti iki kitų metų (2013 m.) ir tam tikra prasme turi iliustruoti kaimyninių santykių istoriją. Kol kas yra pasirodęs tik pirmas (trečiasis) tomas „Paralelės“. Straipsnyje yra kompetentingai išaiškinama šio sumanymo, į kurį įtraukta 130 autorių, genezė. Šioje knygos dalyje galima rasti daug trumpų tekstų, kurie lenkams, besidomintiems vokiečių istorija, yra ypač pamokantys, pavyzdžiui, tekstai apie Jano Assmanno ir Golo Manno darbus. Vokiečiams atradimas gali būti straipsnis apie sociologą Stefaną Czarnowską. Straipsnyje „Kita atminimo pusė. Istoriniai potyriai ir jų atminimas Vidurio Rytų Europoje“ R. Traba dar kartą grįžta prie jam itin svarbios europinės dimensijos ir rašo, kad jis „šiandieniniame Europos dialoge (...) [mato – R. L.] vis daugiau pozityvių pokyčių, kurie išeina iš atsiminimų konkurencijos aklaivietės.“ Ir pratešia: „Didžiojoje diskusijoje apie kolektyvinę atmintį, jos konstravimą ir ištyrimą, nepaisant visko, aš matau šansą naujiems tyrimo metodams ir atvirumui, kurie kurs viešojoje erdvėje istoriją ir atmintį.“

Paskutinį skyrių „Istorija kaip atsitiktinumo studija“ R. Traba skiria, be kita ko, istoriniam Varmijos kraštovaizdžiui, kuris akcentuojamas vos ne kaip specifinis rytinės periferijos centras, apie kurį šiandien kažką žino „tik istorikai ir istorijos mylėtojai“. Kitas tekstas „Apie perkeltosios tėvynės paieškas. Lenkai daugiakultūriame Berlyne“ buvo parengtas daug dėmesio sulaukusiai parodai „Mes berlyniečiai!“ (*My, berlińczycy! Wir Berliner!*), kurią 2008 m. surengė Roberto Trabos vadovaujamas Tyrimų centras; jį galima perskaityti ir dvikalbiame parodos kataloge. Čia autorius nagrinėja žinomo literatūros kritiko, žurnalisto ir knygų autoriaus Marcelio Reicho-Ranickio (kuris kaip Lenkijos pilietis ir žydas iki 1938 m. gyveno Berlyne ir 1958 m. vėl apsigyveno Vokietijoje) liudijimus ir parodo, kad šie liudijimai gali būti vertinami kaip penkių skirtingų asmenybių tapatybės manifestai. Todėl M. Reichas-Ranickis nenorėjo priskirti savęs vienam kažkuriam tapatybės tipui. Jis negalėjo būti „tik lenkas“, „tik žydas“, „tik vokiečių“ ir t. t. Remdamasis šiuo pavyzdžiu, R. Traba skatina savirefleksijas, „kas iš tiesų buvo lenkiškas berlynietis“.

R. Traba, kurio tyrimų esmė, kaip ir anksčiau, apima Rytų Europos mentalitetų istoriją, lenkų ir vokiečių pasienio teritorijas ir Rytų Prūsiją XIX–XX a., savo gausiuose, nors ir trumpuose, teks-

tuose parodo didelio masto dalykinę erudiciją ir įsitraukimą į istorijos ir metodologijos klausimų analizę. Straipsniai šioje knygoje ištiesai pasižymi atvirumu kitos pusės argumentams, taigi autorius čia lieka ištikimas savo ankstesniajam moto, kad istorija turi būti dialogo erdvė.

STREITIGKEITEN UM DIE GESCHICHTE IN POLEN

Ruth Leiserowitz

Deutsches Historisches Institut Warschau

Der polnische Historiker Robert Traba, Begründer der Allensteiner Kulturgemeinschaft „Borussia“, langjähriger Herausgeber der gleichnamigen Zeitschrift und jetzige Direktor des Zentrums für Historische Forschung Berlin legt hier einen Band vor, der in gewisser Weise als Fortsetzung seiner großen Forschungslinie und seiner früheren Publikationen „Land der tausend Grenzen“ und „Geschichte – ein Raum für den Dialog“¹ gesehen werden kann. Das Werk von 2009, dessen vollständiger Titel „Vergangenheit in der Gegenwart. Polnische Streitigkeiten um die Geschichte am Anfang des 21. Jahrhunderts“ lautet, versammelt 22 Skizzen des Autors, die sich allesamt mit der historischen Erinnerung in der Gesellschaft oder der Wirkmächtigkeit von Geschichte im öffentlichen Raum befassen. Einige dieser Texte wurden bereits früher in Periodika, wie in der „Borussia“ veröffentlicht, sind jedoch für diese Ausgabe noch einmal überarbeitet worden. Traba schreibt: „Ich habe mich bemüht, (mit Ausnahme eines älteren Textes) meine Erfahrungen der letzten 2–3 Jahre zusammenzufassen und sie in eine möglichst konsequente Narration zu fassen, mit der ich meinen Platz in der Landschaft der polnischen Geschichtsdebatten zu beschreiben versuche.“ Gerade in diesem Zeitraum ist jedoch der Autor jedoch nach Berlin gezogen, um dort das bereits erwähnte Zentrum zu leiten und so wird der Tenor eines Großteils der Beiträge von seiner Berliner Arbeit und den dortigen Erfahrungen geprägt und nicht so sehr von innerpolnischen Debatten.

Traba hat die Beiträge unter drei Überschriften gruppiert: „Geschichte als Politikum“, „Geschichte als Methode“ und „Geschichte als Studium des Zufalls“. Er eröffnet sein erstes Kapitel mit dem Text „Streit um Geschichte“, in dem er sich zu den Diskussionen um „Geschichtspolitik“ äußert, die zwischen 2004 und 2007 in Polen stattfanden. Er merkt an, dass es in jenem Zeitraum nicht zu kritischen Selbstreflexionen über diese gekommen sei. Einerseits werde man zur „Affirmation der Nationalgeschichte“ genötigt, andererseits stelle man die „Wirklichkeit“ schwarz-weiß dar. Er spricht von einer „warschauzentrierten Perspektive“ in dieser neuen Geschichtspolitik, erwähnt in diesem Zusammenhang das bekannte und einzig auf Drittmittel angewiesene Geschichtsprojekt KARTA, das immer wieder von Existenzsorgen bedroht war und ist und schlussfolgert: „Dadurch, dass KARTA den offensichtlichen Luxus einer staatsfinanzierten Einrichtung verloren hat, konnte es Unabhängigkeit erreichen und hatte die Möglichkeit, eine eigene Geschichtsversion zu kreieren.“ Zum Schluss verweist Traba auf die bereits jahrzehntelange Arbeit der Deutsch-Polnischen Schulbuchkommission und erhofft sich, dass es anhand des deutsch-polnischen Schulbuches „breite Diskussionen um den Platz der Geschichte im öffentlichen Raum geben“ möge. Von polnischen Rezensenten (Jakub Knyżewski, Maria Wojtczak) wurde besonders herausgestellt, dass in diesem Band Fragen nach dem Patriotismus und der Krise des Nationalstaates behandelt werden. Damit

¹ TRABA, R. *Kraina tysiąca granic: szkice o historii i pamięci*. Olsztyn, 2003; TRABA, R. *Historia – przestrzeń dialogu. Pamięci Jerzego Giedroycia i spadkobiercom spuścizny paryskiej*. Warszawa, 2006.

beziehen sie sich hauptsächlich auf den gerade besprochenen Beitrag. Dabei ist das thematische Spektrum wesentlich breiter.

Innerhalb des ersten Kapitels gehört der Text „Die Polyphonie der Erinnerung“ zu den besten Texten. Hier beginnt Traba seinen Text mit der Bemerkung, dass er Glück habe „dass die letzten Dutzend Jahren seines aktiven Lebens zu einer Melange historischer Forschung und bürgerlichen Engagements geraten sei, die in einem gewissen Maß eine neue Qualität im öffentlichen Leben Polens nach 1989 geschaffen habe. In dieser Hinsicht“, so setzt Traba fort, gehörten seine Überlegungen „eher zu dem Gebiet der „angewandten Geschichte“, die in den universitären Lehrverzeichnissen nicht verzeichnet sei.“ Er schildert aus seinen Berliner Kulturerlebnissen drei Beispiele „geteilter Geschichte“ (darunter eine Aufführung von Volker Schlöndorffs Film „Strajk – Die Heldin von Danzig“ – die er im Übrigen selbst organisiert hat) und zeigt auf, dass es hier nach einer Phase der Entdeckungen des „Gedächtnis der anderen“ Tendenzen für eine neue europäische Erinnerung gebe. Anschließend berichtet er von der unvergesslichen Erfahrung einer Reise nach Litauen, die ihn auch an die Ermordungsstätte Paneriai führte, wo vor 1990 ein Denkmal für alle Ermordeten stand und sich heute drei Denkmäler befinden: ein jüdisches, ein polnisches, ein litauisches. Daran knüpft er die Frage an, ob hier in Litauen stattdessen eine Rückkehr zum traditionellen nationalen Gedächtnis stattfinde. Der Autor schlägt vor, dass eine „Polyphonie der Erinnerung“ gepflegt werden sollte, und „Toleranz für die Erinnerung der „anderen“ gelernt werden müsse.

Im mittleren Kapitel „Geschichte als Methode“ setzt sich Traba mit der angewandten Geschichte auseinander; er schreibt u.a. über die „*lieux de mémoire*“ der deutsch-polnischen Beziehungen. Als dieser Text im Jahr 2006 in der ersten Version entstand, steckte das Projekt der „Deutsch-Polnischen Erinnerungsorte“, dieses bislang größten deutsch-polnischen Projekts im Bereich der Geisteswissenschaften noch in den Kinderschuhen. vier Bände in polnischer Sprache und fünf deutschsprachige sollen bis zum nächsten Jahr (2013) erschienen sein und in gewisser Hinsicht die Beziehungsgeschichte beider Nachbarländer illustrieren. Inzwischen liegt der erste Band (Bd. 3) „Parallelen“ vor. Anhand der Lektüre lässt sich die Genese dieses Vorhabens, in das 130 Autoren eingebunden wurde, sachkundig zurückverfolgen. In diesem Kapitel finden sich zahlreiche kürzere Texte, die für polnische Interessierte an deutscher Geschichte besonders instruktiv sind, wie beispielsweise ein Text über die Arbeiten von Jan Assmann und Golo Mann. Für Deutsche mag der Artikel über den Soziologen Stafan Czarnowski eine Entdeckung darstellen. In einem Beitrag: „Die andere Seite der Erinnerung. Historische Erfahrungen und ihre Erinnerung in Ostmitteleuropa“ kommt Traba noch einmal auf die ihm so wichtige europäische Dimension zurück und schreibt, dass er „im heutigen europäischen Dialog [...] viel mehr positive Entwicklungen [siehe – R. L.], aus der Sackgasse der konkurrierenden Erinnerung herauszukommen.“ Und er setzt fort: „In der großen Diskussion um das kollektive Gedächtnis, dessen Konstruktion und Erforschung sehe ich – trotz allem – die Chance für neue Forschungsmethoden und für Offenheit, dass Geschichte und Gedächtnis im öffentlichen Raum kreierte wird.“

Im letzten Kapitel „Geschichte als Studium des Zufalls“ widmet sich Traba u.a. der historischen Landschaft des Ermlandes, dass sich eben nicht als spezifisches Zentrum der östlichen Peripherie hervorgehoben hat und von dem „heute nur Historiker und Geschichtsliebhaber“ etwas wissen. Der darauffolgende Text: „Von der Suche nach dem ‘tragbaren Vaterland’. Die Polen im multikulturellen Berlin“ entstand zur vielbeachteten Ausstellung: „My, berlińczycy! Wir Berliner!“, die das Forschungszentrum unter Robert Trabas Leitung 2008 veranstaltete und der auch im zweisprachi-

gen Ausstellungskatalog nachzulesen ist. Hier untersucht er Selbstzeugnisse des bekannten Literaturkritikers, Journalisten und Buchautoren Marcel Reich-Ranicki (der als polnischer Bürger und Jude bis 1938 in Berlin lebte und seit 1958 wieder in Deutschland wohnt) und zeigt auf, dass diese Zeugnisse wie Erklärungen zur Identität von fünf verschiedenen Personen gewertet werden könnten. Dabei will Reich-Ranicki sich nicht einem unbedingten Identitätstyp zuordnen lassen. Er kann nicht „nur Pole“, nur Jude“, „nur Deutscher“ etc. sein. Anhand dieses Beispiels fordert Traba, dass man selbst reflektieren müsse, „wer wirklich ein polnischer Berliner sei“.

Traba, dessen Forschungsschwerpunkte sich nach wie vor mit der Mentalitätsgeschichte in Ostmitteleuropa, im deutsch-polnischen Grenzgebiet und in Ostpreußen im 19. und 20. Jahrhundert umreißen lassen, beweist in seinen zahlreichen eher kurzen Texten ein hohes Maß an Sachkenntnis, Engagement in historischen und methodischen Fragen. Die Beiträge sind durchwegs durch Offenheit für die Argumente der anderen Seite gekennzeichnet und so bleibt der Autor auch in diesem Band seinem früheren Motto, dass Geschichte ein Raum für den Dialog sein sollte, treu.